

Η ΒΙΩΣΙΜΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΛΙΜΑΝΙΟΥ ΤΗΣ ΚΑΛΑΜΑΤΑΣ-ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ

ZARABELA Δ.¹, ΒΡΥΩΝΗΣ Δ.¹, και ΜΑΧΑΙΡΑ Χ.¹

¹ 4ο Τ.Ε.Ε. Καλαμάτας, Δ/ση Δευτεροβάθμιας Εκ/σης Μεσσηνίας
e-mail: dzaravela@yahoo.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Μια από τις περιβαλλοντικές ομάδες του σχολείου μας την περυσινή σχολική χρονιά ασχολήθηκε με το πρόγραμμα « Η βιωσιμότητα του λιμανιού της Καλαμάτας - Προοπτικές», ολοκληρώνοντας το θέμα «Το λιμάνι της Καλαμάτας». Οι μαθητές εξέτασαν την ποιότητα του θαλασσινού νερού (δείκτες ρύπανσης), την επίδραση στα θαλάσσια και υδάτινα οικοσυστήματα, την επίδραση στις παράκτιες περιοχές, την ατμοσφαιρική ρύπανση και το κυκλοφοριακό πρόβλημα. Ασχολήθηκαν και με την αισθητική υποβάθμιση του χώρου του λιμανιού. Ελέγξαν αν εφαρμόζονται τα μέτρα προστασίας του περιβάλλοντος σύμφωνα με τις διεθνείς συμβάσεις, τη νομοθεσία της Ε.Ε. και την ελληνική. Επισκέφθηκαν τις εγκαταστάσεις του βιολογικού καθαρισμού καθώς και όλους τους εμπλεκόμενους φορείς και συνέλεξαν στοιχεία. Ερεύνησαν αν υπάρχουν περιβαλλοντικές μελέτες για να αντιμετωπισθούν τα προβλήματα και τι πολιτικός σχεδιασμός υπάρχει για την βιώσιμη ανάπτυξη του λιμανιού. Τέλος εξέτασαν πως αντιμετωπίζεται τυχόν θαλάσσια ρύπανση ή κάθε άλλη μορφή επιβάρυνσης. Τα συμπεράσματά μας ήταν ικανοποιητικά. Οι περισσότεροι δείκτες είναι εντός των ορίων, ατμοσφαιρική ρύπανση δεν υπάρχει, ούτε έντονο κυκλοφοριακό πρόβλημα. Υπάρχει βιολογικός καθαρισμός εδώ και χρόνια, υπάρχουν περιβαλλοντικές μελέτες, έχουν αντιμετωπισθεί επιτυχώς οι ελάχιστες θαλάσσιες ρυπάνσεις και οι κάτοικοι είναι αρκετά ευαισθητοποιημένοι και οι περισσότεροι έχουν περιβαλλοντική συνείδηση, συμπεριφορά και στάση. Τα στοιχεία, τα συμπεράσματα και οι προτάσεις καταγράφηκαν σε εργασία και παρουσιάστηκαν σε ημερίδα στους φορείς, στους μαθητές και στο κοινό της πόλης σε ημερίδα.

ZARAVELA D., VRIONIS D., and MACHERA C.

e-mail: dzaravela@yahoo.gr

ABSTRACT

Last year, one of the environmental teams of our school dealt with the program “the viability of harbour of Kalamata - Prospects”, completing the subject “the harbour of Kalamata”. The students examined the quality of marine water (indicators of pollution), the effect in the marine and aquatic ecosystems, and the effect in the coastal regions, the atmospheric pollution and the circulatory problem. They dealt also with the aesthetic revalorisation of space of harbour. They checked if the metres of protection of the environment are applied according to the international conventions, the legislation of E.E. and Greek one. They visited the installations of biological cleaning as well as the all involved institutions and collected elements. They searched if exist environmental studies so as to face the problems and which political planning exists for the viable growth of the harbour. Finally they examined how to face marine pollution or each other form of tax. Our conclusions were satisfactory. Most indicators are inside the limits, atmospheric pollution does not exist, nor intense circulatory problem. Biological cleaning exists years ago, environmental studies are designed, the minimal marine pollutions have been faced successfully and the residents are sensitised enough and most of them have environmental conscience behaviour and attitude. The elements, the conclusions and the proposals were recorded in work and were presented in a certain meeting in the institutions, in the students and in the public of the city in our meeting.

Λέξεις κλειδιά: Λιμάνι, ρύπανση, θαλάσσιο οικοσύστημα, βιωσιμότητα, προοπτικές

1. ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΕΠΙΛΟΓΗΣ ΘΕΜΑΤΟΣ

- Τα προβλήματα που δημιουργούνται στις θάλασσές μας από τις ανθρώπινες δραστηριότητες. Τα επίπεδα των ρυπαντών είναι ιδιαίτερα υψηλά: πετρέλαιο, συνθετικές οργανικές ενώσεις, σκουπίδια ρίχνονται κατευθείαν στη θάλασσα.
- Η μείωση των ιχθυοαποθεμάτων, αποτέλεσμα της υπεραλίευσης και της χρήσης καταστρεπτικών μεθόδων αλιείας, είναι παγκόσμιο πρόβλημα.
- Η ανάγκη να διατηρηθεί ο παράκτιος και θαλάσσιος φυσικός πλούτος, ώστε ο άνθρωπος να μπορεί να συνεχίσει να ζει κοντά στη θάλασσα και να εκμεταλλεύεται τους πόρους της, έχοντας όμως σαν γνώμονα τις αρχές της αειφορίας.
- Η απαίτηση των μαθητών να συνεισφέρουν στη λύση των προβλημάτων της πόλης με συλλογική δράση.
- Η ευαισθησία των μαθητών για θέματα που αφορούν το περιβάλλον και τη σωστή διαχείριση των φυσικών πόρων που αναπτύχθηκε περισσότερο μετά την συμμετοχή τους και την εργασία τους στο περυσινό πρόγραμμα με το ίδιο θέμα.

2. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

Γνωστικοί

- Να αποκτήσουν γνώσεις για να εκτιμήσουν τη σημασία της των παράκτιων περιοχών
- Να εντοπίσουν τη ρύπανση του λιμανιού, να μετρήσουν την περιεκτικότητα των υδάτων σε διαλυμένα στοιχεία και χημικές ενώσεις, να γνωρίσουν τις φυσικές ιδιότητες των υδάτων και του βυθού
- Να καταγράψουν τα προβλήματα που έχει προκαλέσει η συσσώρευση της ανθρώπινης δραστηριότητας
- Να μάθουν για την υπεραλίευση και τις καταστροφικές μεθόδους αλιείας που επιβαρύνουν τη θάλασσα και απειλούν τις διάφορες μορφές ζωής
- Να μάθουν για την προοπτική και το μέλλον του λιμανιού και των γύρω ακτών
- Να συγκεντρώσουν πληροφορίες για την κίνηση του λιμανιού και να προτείνουν νέους τομείς για δραστηριοποίησή του.
- Να βελτιώσουν τη γνώση τους για την ποικιλία ζωής στη θάλασσα και την αλληλεξάρτησή τους.
- Να μάθουν τις αρνητικές επιπτώσεις των αστικών και χημικών αποβλήτων
- Να αξιοποιούν την χρήση Η/Υ για ανεύρεση πληροφοριών, επεξεργασία κειμένου, καταγραφή στοιχείων κλπ.

Συναισθηματικοί

- Να ευαισθητοποιηθούν για την αισθητική υποβάθμιση του λιμανιού
- Να συνειδητοποιήσουν οι μαθητές ότι οι ίδιοι και οι κοινωνικές ομάδες μπορούν να συμμετέχουν στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων για θέματα περιβάλλοντος.
- Να αναπτύξουν το αίσθημα της προσωπικής και κοινωνικής ευθύνης για την προστασία του περιβάλλοντος.
- Να αποδεχθούν την φιλοσοφία της αειφορίας για τη σωστή διαχείριση των φυσικών πόρων.

Ψυχοκινητικοί

- Να συμμετέχουν σε ομαδικές εργασίες και να συσφίξουν τις διαπροσωπικές τους σχέσεις.
- Να συμμετέχουν στις προσπάθειες υπεράσπισης και προστασίας του περιβάλλοντος.
- Να επικοινωνούν μεταξύ τους και με τους άλλους άμεσα και μέσω των ΜΜΕ
- Να διασαφηνίσουν τα αίτια των μεγάλων περιβαλλοντικών προβλημάτων που σχετίζονται με την πόλη τους.

3. ΜΕΘΟΔΟΙ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗΣ

Η βασική μέθοδος προσέγγισης του θέματός μας είναι η μέθοδος **Project**. Με τη μέθοδο αυτή οι μαθητές συμμετέχουν ενεργά σε όλες φάσεις του προγράμματος και ο εκπαιδευτικός έχει το ρόλο του καθοδηγητή και συντονιστή όλων των δραστηριοτήτων της ομάδας. Κύριος στόχος να οδηγηθούν οι μαθητές στην αυτενέργεια.

Επί μέρους μεθοδολογικές διδακτικές προσεγγίσεις που χρησιμοποιήθηκαν είναι οι :

1. **Βιβλιογραφική αναζήτηση.** Αφού δοθούν οδηγίες για τη χρήση της βιβλιοθήκης δημιουργούνται ερωτήματα για να αναζητηθούν απαντήσεις.
2. **Μελέτη αντικειμένων.** Η μελέτη αντικειμένων, με τη χρήση όλων των αισθήσεων, είναι μια σημαντική πηγή πληροφοριών. Η συστηματική μεθοδολογία ανάγνωσης των αντικειμένων μας οδηγεί σε σημαντικά και αξιόπιστα συμπεράσματα.
3. **Έρευνα πεδίου.** Είναι μια βιωματική διαδικασία μέσω της οποίας μαθαίνουμε για το περιβάλλον, μέσα στο περιβάλλον συλλέγοντας έτσι πρωτογενείς πληροφορίες.
4. **Χρήση ερωτηματολογίου .** Χρησιμοποιήθηκαν ερωτηματολόγια ως τεχνική συλλογής πληροφοριών , επειδή επιτρέπουν τη συλλογή μεγάλου αριθμού πληροφοριών σε λίγο χρόνο.
5. **Συζήτηση.** Χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος αυτή πολλές φορές λόγω του ότι έχουμε εξασφαλίσει συνεργασία με πολλούς ειδικούς.
6. **Παιχνίδι ρόλων.** Για την ανάδειξη κοινωνικών συγκρούσεων και διαφορετικών αξιών μεταξύ των κοινωνικών ομάδων δημιουργήσαμε σε συνεργασία με τους μαθητές τουλάχιστον ένα παιχνίδι ρόλων.
7. **Περιβαλλοντικό μονοπάτι.** Δημιουργήσαμε μαζί με τα παιδιά ένα θαλάσσιο περιβαλλοντικό μονοπάτι με σκοπό την προσέγγιση του φυσικού θαλάσσιου περιβάλλοντος αλλά και του ανθρωπογενούς (λιμενικές εγκαταστάσεις) με βιωματικό τρόπο χρησιμοποιώντας όλες τις αισθήσεις μας.

4. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

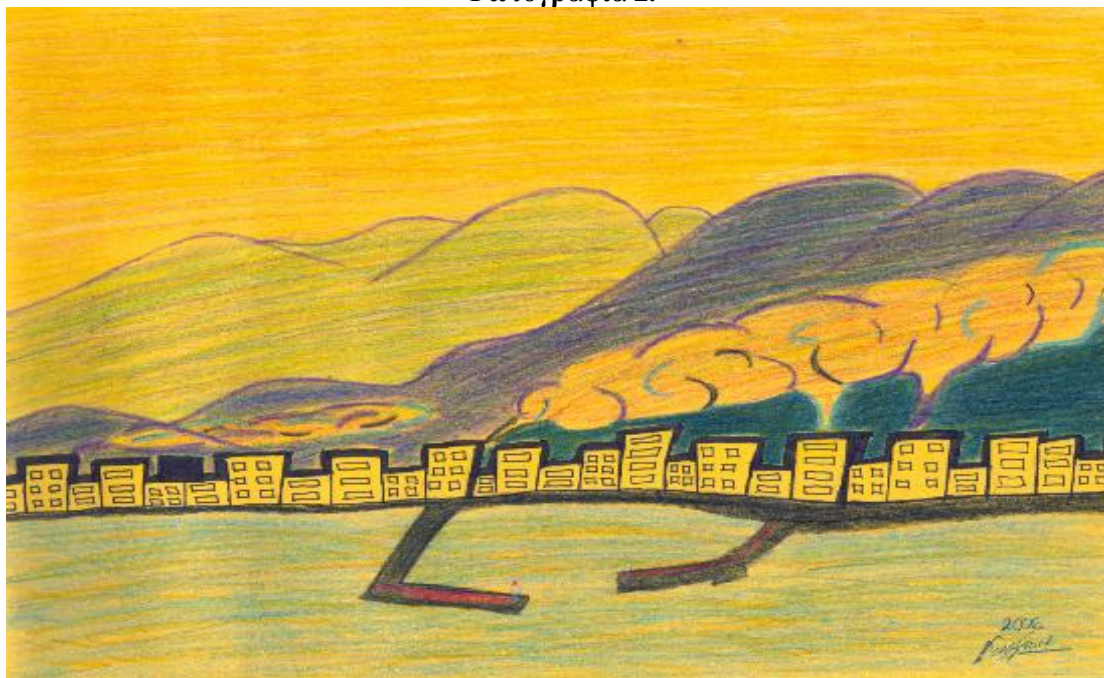
- **Συνοχή ομάδας.** Αίθουσα διδασκαλίας. Χρόνος 1 ώρα. Παιχνίδι γνωριμίας - συμβόλαιο (ψυχοκινητικός στόχος)
- **Καταμερισμός εργασιών και καθορισμός από τα παιδιά αρμοδιοτήτων.** Αίθουσα διδασκαλίας. Χρόνος 1 ώρα Ανάλογα με τα ενδιαφέροντα τους οι μαθητές ανέλαβαν αρμοδιότητες (φωτογράφοι, δημοσιογράφοι, ζωγράφοι κλπ.) προκειμένου να δραστηριοποιηθούν και να μάθουν να δουλεύουν ομαδικά και συνεργατικά (ψυχοκινητικός στόχος).
- **Ο κύκλος του νερού στη φύση.** Αίθουσα διδασκαλίας. Χρόνος 1ώρα. Με τη βοήθεια γνώσεων από γεωλογία, χημεία, οικολογία ζωγραφίζουμε στο πίνακα του κύκλου του νερού στη φύση (γνωστικός στόχος)
- **Επίσκεψη στο λιμάνι.** Πεδίο . Χρόνος 2 ώρες. Επίσκεψη στο λιμεναρχείο για να πάρουν οι μαθητές συνέντευξη από τον Λιμενάρχη και να ενημερωθούν για τις προσπάθειες του Λιμενικού. Καταγραφή στοιχείων. Λήψη φωτογραφιών. Παρουσίαση πληροφοριών. (γνωστικός στόχος)
- **Βιβλιογραφική αναζήτηση.** Βιβλιοθήκη ΚΠΕ. Χρόνος 2 ώρες. Αφού δοθούν οδηγίες για τη χρήση της βιβλιοθήκης δημιουργούνται ερωτήματα για να αναζητηθούν απαντήσεις. Αυτές καταγράφονται με τα στοιχεία κάθε βιβλίου που χρησιμοποιήθηκε σαν πηγή και τέλος τις διασταυρώνουν από διαφορετικές πηγές για το ίδιο θέμα. (γνωστικός, ψυχοκινητικός στόχος)
- **Μετρήσεις στο Λιμάνι. Πεδίο .** Χρόνος 4 ώρες. Με τη βοήθεια οργάνων από το Πανεπιστήμιο της Πάτρας (Γεωλογικό) θα γίνουν μετρήσεις και χαρτογράφηση του βυθού του Λιμανιού. Οι μαθητές θα παρακολουθήσουν και θα λάβουν μέρος σε αυτές τις δραστηριότητες. (γνωστικός στόχος)

Φωτογραφία 1.

- **Σύνταξη ερωτηματολογίου.** Αίθουσα διδασκαλίας. Χρόνος 1 ώρα. Με τις μέχρι τώρα εμπειρίες και τις γνώσεις συντάσσεται ερωτηματολόγιο από τους μαθητές, το οποίο θα χρησιμοποιηθεί για συνεντεύξεις σε κατοίκους, εργαζόμενους, ιδιοκτήτες καταστημάτων του χώρου του λιμανιού. (γνωστικός, συναισθηματικός στόχος)
- **Ρύπανση της θάλασσας.** Πεδίο. Χρόνος 2 ώρες. Μελετάμε την ακτή. Παρατηρούμε την καθαρότητα του νερού. Βλέπουμε ζωή στη θάλασσα; Τα πλοία ρίχνουν απόβλητα; Τα γύρω οικοδομήματα έχουν συνδεθεί με αποχέτευση-βιολογικό καθαρισμό; Φωτογραφίζουμε, παίρνουμε πληροφορίες για να ετοιμασθεί δημοσίευμα. (γνωστικός, συναισθ., ψυχοκιν. στόχος)
- **Καταγραφή κίνησης του λιμανιού.** Πεδίο. Χρόνος 2 ώρες. Παρατήρηση και καταγραφή της επιβατικής, εμπορευματικής, ναυπηγοεπισκευαστικής και αλιευτικής κίνησης του λιμανιού. Συνεντεύξεις βάσει ερωτηματολογίου από επιβάτες, αλιείς, ναυτικούς και κατοίκους. (γνωστικός, ψυχοκινητικός στόχος)

Φωτογραφία 2.

- **Προσέγγιση του λιμανιού με τις αισθήσεις.** Πεδίο, περιβαλλοντικό μονοπάτι . Χρόνος 2 ώρες. Χρησιμοποιώντας την όραση, την ακοή, την οσμή κάνουμε ερήγηση του λιμανιού με σκάφος και καταγράφουμε τα αισθήματα που δημιουργούνται. (συναισθ. στόχος)
- **Επίσκεψη στο βιολογικό καθαρισμό.** Χρόνος 2 ώρες. Ενημέρωση από τους αρμόδιους για τη λειτουργία της μονάδας. (γνωστικός στόχος)
- **Επίσκεψη στο Ναυτικό Όμιλο Καλαμάτας.** Χρόνος 2 ώρες. Ενημέρωση για τις δραστηριότητες του Ομίλου και τις δράσεις του από τον Πρόεδρο.
- **Εκπαιδευτική επίσκεψη** στο ΚΠΕ Κόνιτσας και παρακολούθηση προγράμματος
- **Εκπαιδευτική επίσκεψη** στο υδροηλεκτρικό εργοστάσιο του Λάδωνα.

Φωτογραφία 3.

5. ΔΡΑΣΕΙΣ – ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ

- Οι μαθητές επισκεπτόμενοι το πεδίο, παίρνοντας συνεντεύξεις από κατοίκους και εργαζόμενους, φωτογραφίζουν την σημερινή κατάσταση του λιμανιού, κάνουν μετρήσεις, συμμετέχοντας σε εκδηλώσεις του Δήμου, συνέβαλαν στο να δημιουργηθεί κλίμα ενδιαφέροντος των πολιτών που θα έχει σαν αποτέλεσμα, οι μεγάλοι να συνειδητοποιήσουν ότι και τα παιδιά έχουν άποψη και προτάσεις για την οικονομική ανάπτυξη του τόπου τους σύμφωνα όμως με τις αρχές της αειφορίας και του σεβασμού του περιβάλλοντος.
- Οι μαθητές επισκεπτόμενοι διάφορους φορείς και εγκαταστάσεις όπως **Δήμο, βιολογικό καθαρισμό, λιμεναρχείο, τελωνείο, εμπορικό επιμελητήριο, τοπικό τύπο, Νομαρχία κλπ.** δηλώνουν το ενδιαφέρον τους και την υπευθυνότητά τους για το μέλλον της πόλης τους δίνοντας το παρόν στα προβλήματα που απασχολούν την τοπική κοινωνία.
- Η παρουσίαση του προγράμματος σε ημερίδα, η συγγραφή εργασίας με τα αποτελέσματα των μετρήσεων, η διατύπωση προτάσεων για την βιώσιμη διαχείριση του λιμανιού, οι δημοσιεύσεις στον τοπικό τύπο από τις δραστηριότητές μας, οι προβολές από την τοπική τηλεόραση δράσεών μας αφυπνίζουν τις αρχές και τους πολίτες.

Φωτογραφία 4.

Φωτογραφία 5.

6. ΜΕΘΟΔΟΙ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ

Αρχική Αξιολόγηση : Διανομή ερωτηματολογίου για ανίχνευση αρχικών γνώσεων και εμπειριών μαθητών. Συζήτηση για να διαπιστωθεί το ενδιαφέρον των μαθητών για διάφορα κοινωνικά ζητήματα. Διαπιστώθηκε ότι οι μαθητές δεν είχαν ασχοληθεί με θέματα περιβάλλοντος αν και διατύπωσαν προβληματισμούς.

Διαμορφωτική Αξιολόγηση: Συζήτηση, καθορισμός εξωτερικού παρατηρητή, διανομή ερωτηματολογίου σε τακτά διαστήματα για ανίχνευση του ενδιαφέροντος των μαθητών και τέλος παρατήρηση απουσιών από την ομάδα. Παρατηρήθηκε προσέλευση και άλλων μαθητών στην ομάδα ίσως γιατί οι δραστηριότητές μας ήταν ενδιαφέρουσες και πολλές.

Τελική Αξιολόγηση : Συμπλήρωση ερωτηματολογίων, συζήτηση στην ομάδα για επίτευξη στόχων, διδακτικές μέθοδοι που χρησιμοποιήθηκαν κλπ όπου διαπιστώθηκε ότι οι προσεγγίσεις μας, οι δράσεις μας και οι δραστηριότητες μας ήταν αποτελεσματικές. Διατυπώθηκαν προτάσεις και συλλέχθηκαν εντυπώσεις της κοινής γνώμης. Τα αποτελέσματα θα μας χρησιμεύσουν για τον καλύτερο σχεδιασμό προγραμμάτων που θα γίνουν στο μέλλον και συγχρόνως οι μαθητές μας θα έχουν αποκτήσει εμπειρία να προσεγγίζουν συστηματικά τους στόχους που έχουν θέσει για να τους πετυχαίνουν πιο εύκολα.

7. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΑΝΤΙΚΤΥΠΟΣ ΣΤΗΝ ΤΟΠΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Με όλα τα στοιχεία που συγκέντρωσαν οι μαθητές δημιούργησαν ένα CD παρουσιάζοντας το περιβάλλον του λιμανιού, την ποιότητα του θαλασσινού νερού, την επίδραση στα θαλάσσια και υδάτινα οικοσυστήματα, την ατμοσφαιρική ρύπανση, την επίδραση στις παράκτιες περιοχές, την βιολογική επεξεργασία των λυμάτων τον πολιτικό σχεδιασμό και τις περιβαλλοντικές μελέτες, την αντιμετώπιση της θαλάσσιας ρύπανσης καθώς και τα σχέδια υπάρχουν για το λιμάνι. Τέλος διατύπωσαν τις προτάσεις τους. Την εργασία αυτή την πρόβαλαν στην ημερίδα που διοργάνωσαν στο αμφιθέατρο του σχολείου, την Παρασκευή 5 Μαΐου.

Γνωρίζοντας τα πλεονεκτήματα του λιμανιού της Καλαμάτας (γεωγραφική θέση, υλικοτεχνική υποδομή, εργατικό δυναμικό), ελπίζοντας ότι θα εκτελεστούν έργα υποδομής στο λιμάνι (κατασκευή λιμενολεκάνης δυτικά, ανακατασκευή ηλεκτροφωτισμού, ανακατασκευή του

υπήνεμοι λιμενοβραχίονα, κατασκευή αίθουσας επιβατών) και γενικότερα έργα στην ευρύτερη περιοχή (εθνικός δρόμος Τρίπολης – Καλαμάτας κλπ), έχοντας υπόψη μας πάντα την προστασία του περιβάλλοντος και την φυσική ομορφιά του τόπου μας πιστεύουμε στην αναβάθμιση του λιμανιού μας σε όλους τους τομείς.

Η τοπική κοινωνία κατανόησε ότι οι μαθητές, το αύριο του τόπου μας, έχουν ευαισθησίες, γνώμη, προτάσεις, λύσεις. Έχουν ενεργό συμμετοχή και αναπτύσσουν ενδιαφέρον για τους συνανθρώπους τους και το περιβάλλον σαν σύνολο.

Η προσπάθεια αυτή των νέων ανθρώπων εκτιμούμε ότι θα ενεργοποιήσει τους κατοίκους της πόλης μας ώστε να συνειδητοποιήσουν την αξία του λιμανιού και την σημασία του για την περαιτέρω ανάπτυξη της περιοχής λαμβάνοντας υπόψη την προστασία της φύσης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Αθανασάκης Α., Κουσουρής Θ., (1987) «Οικολογική παιδεία και Περιβαλλοντική αγωγή» εκδόσεις Μπουκουμάνη.
2. Καμαρινού Δ., (2000): «Βιωματική μάθηση στο σχολείο», σελ.286
3. Κουσουρής Θ., Αθανασάκης Α., (1997), «Περιβάλλον, Οικολογία, Εκπαίδευση», εκδόσεις Σαββάλα.
4. *Ελληνικά Λιμάνια*, (2000), Εκδ. ΕΛΙΜΕ
5. Κουμάντος Π., (1998), «Το εργατικό συνδικαλιστικό κίνημα Καλαμάτας»
6. Ζανάκη Κ. «Έλεγχος ποιότητας νερού» Εκδ. ΙΩΝ
7. Παπουτσόγλου Ε., (1981) «Το υδάτινο περιβάλλον και οι οργανισμοί του» Εκδ. Καμπερόπουλος, 1
8. Καύκουλας Α., (2001), «Αντιμετώπιση ρύπανσης της θάλασσας» Υπ. Εμπ. Ναυτιλίας
9. Κληρόπουλου Ν., (2005), *Καλαμάτα, 1600π.Χ.-2000μ.Χ. Πρόσωπα και Γεγονότα*, Εκδ. Κουμάντος
10. Αντωνακάτου Ντ., (1984), *ΜΕΣΣΗΝΙΑ*, Ροταριανός Όμιλος Καλαμάτας, Καλαμάτα
11. Αναπλιώτη Γ., (1963), *Η Καλαμάτα στο χορό της ιστορίας*, εκδ. Δίφρος, Αθήνα
12. Ρωμαίου Κ., (1969), *ΕΛΛΑΣ*, εκδ. Χρ. Γιοβάνης, Αθήνα
13. Μπούκας Μ., (1875), *Οδηγός εμπορικός, γεωγραφικός και ιστορικός των πλείστων κυριότερων πόλεων της Ελλάδος του έτους*, Αθήνα
14. Κρεμμυδάς Β., (1972), *Το εμπόριο της Πελοποννήσου στον 18^ο αιώνα*, Αθήνα
15. Ψαλτήρα Κ., (1958), *Καλαμάτα – Μεσσηνία*
16. Παπαχατζή Ν.Δ., (1979) *Παυσανίου Ελλάδος Περιήγησις, Μεσσηνιακά-Ηλιακά*, Αθήνα
17. Βαγιακάκου Δ.Β., *Πελοποννησιακά – Το τοπωνύμιον Καλαμάτα*
18. Ζερβής Ν., (1994), *Πώς είδαν την Καλαμάτα οι ξένοι περιηγητές*, εφημερίδα ΘΑΡΡΟΣ, Καλαμάτα Μάρτιος-Δεκέμβριος
19. *Μεσσηνιακά Γράμματα*, Α' τόμος 1965
20. Ενθετο περιοδικό εφημερίδας Ελευθεροτυπίας «ΓΕΩΤΡΟΠΙΟ» τ. 158, 19-4-2003
21. Ενθετο Επτά Ημέρες εφημερίδας ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ «ΠΟΛΕΙΣ-ΛΙΜΑΝΙΑ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ»
22. Ντοσιέ του ΚΠΕ Δραπετσώνας για το Εθνικό Θεματικό Δίκτυο «Τα λιμάνια της Ελλάδας»